

Adabiyot ta'limida hamkorlikda o'rganish usullari

Usmonova Umida

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot ta'limida hamkorlikda o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi "Aylanma tahlil" va "Izohlash" usullarining mazmuni, ularning ilmiy-nazariy asoslari hamda amaliy samaradorligi yoritilgan. 3-bosqich talabalari bilan o'tkazilgan tajriba asosida bu usullar badiiy-estetik mulohaza, analitik fikrlash, dalil asosida fikr bildirish, muammoni ko'p yo'nalishda yechishga urinish, asosiy g'oyalarni umumlashtirish va qayta ifodalash kabi ko'nikmalarni rivojlantirishi aniqlangan. Maqolada usullarning afzallik va kamchiliklari tahlil qilingan, amaliyotga tatbiq etish uchun metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: hamkorlikda o'rganish, kichik guruhlarda ishlash, "Adabiyot doiralari" metodi, "Aylanma tahlil" va "Izohlash" usullari

Abstract: This article analyzes the content, theoretical foundations, and practical effectiveness of the "Rotational Analysis" and "Interpretation" methods, which foster collaborative learning skills in literature education. Based on an experiment conducted with third-year students, these methods were found to develop skills such as aesthetic reasoning, analytical thinking, evidence-based argumentation, multi-directional problem-solving, synthesizing core ideas, and rephrasing. The article also discusses the advantages and disadvantages of these methods and provides methodological recommendations for their practical application.

Keywords: Collaborative learning, small group work, "Literature Circles" method, "Rotational Analysis" and "Interpretation" methods

Kirish: O'quv tahlili jarayonida o'quvchilarning hamkorlikda ishlash ko'nikmasini shakllantirish adabiyot fanining vazifalaridan hisoblanadi. Hamkorlikda o'rganish "guruhlariga bo'lingan, umumiy maqsadlarga erishish uchun o'z guruhlarining faoliyatini baholash orqali bir-birlari bilan hamkorlik qiladigan o'qitish va o'rganish strategiyasidir". "Tanqidiy fikrlash kompetensiyasi bilan bir qatorda, muloqot, guruhlarda ishlash va ijodiy fikrlash bolalarning o'z taqdirini o'zi belgilovchi, jamoaviy ishlarda faol qatnashuvchi va erkin fuqarolar bo'lib yetishishlari uchun zaruriy shartlar hisoblanadi". [Helena Silvaa, José Lopesb:2022,12]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zigmund Freyd, Erik Erikson va Jan Piaje kabi nazariyotchilar tengdoshlar bilan o‘zaro yuqori sifatli muloqot (o‘zaro ta’sir) kognitiv, axloqiy va ijtimoiy rivojlanish, ruhiy salomatlik va akademik o‘zlashtirish uchun zarur deb hisoblashini keltirib o‘tadi olib borgan tadqiqotlarida sinfdoshlar bilan ijobiy munosabatlar akademik natijalardagi o‘zgarishlarning qariyb uchdan bir qismini tashkil etishini aniqlagan tadqiqotchilar David Johnson va Roger Jonson.[David W. Johnson and Roger T. Johnson: 2015,2] Mutaxassislar o‘qituvchi guruh a’zolarida guruhdoshlari muvaffaqiyatga erishmasa, o‘zi ham muvaffaqiyatga erisha olmasligini anglash, shaxsiy mas’uliyat, o‘zaro ko‘mak, ijtimoiy ko‘nikmalar va birgalikda muhokama qilishdan iborat bo‘lgan besh xususiyatni ta’minlagan holdagina jamoaviy faoliyatni, ya’ni umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda ishlaydigan, bir-birini qo‘llab-quvvatlaydigan va bir-birining bilim olishiga hissa qo‘shadigan o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil eta olishini ta’kidlaydilar.[David W. Johnson and Roger T. Johnson:2015,5-6] Ushbu tamoyillar sinfdagi vazifalar “guruh maqsadi” atrofida to‘planib, har bir o‘quvchi guruh muvaffaqiyati uchun mas’ul bo‘lishi, fikrlarini erkin bildirish imkoniga ega bo‘lishi kerakligini ko‘rsatadi. “Bu besh xususiyat kooperativ guruh faoliyatida mavjud bo‘lganda, o‘quvchilar g‘oyalarini baham ko‘radilar va sintez qiladilar, o‘z nuqtayi nazarlari bo‘yicha bahslashadilar hamda kelishuvlarga erishadilar, shu bilan tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar”. [Helena Silvaa, José Lopesb:2022,12] Natijada ularning o‘zaro qarama-qarshi fikrlarni muhokama qilishi va mustaqil xulosa chiqarishi – tanqidiy fikrlash darajasini oshiradi, shu bois hamkorlikda o‘rganish usullari fakti eslab qolishdan ko‘ra, masalani chuqur tahlil qilishga xizmat qiladi.

Hamkorlikda ishlash uchun metodistlar tomonidan turli usullar tavsiya etilgan. Husanboyeva Q. Niyozmetova R. o‘qituvchi shoir shaxsi bilan bog‘liq turli she’riy parchalarni guruhlarga taqdim etib, shoir shaxsiyatini she’rlar orqali kashf etishga va o‘zini shoir bilan taqqoslashga undovchi savol-topshiriqlar berishni tavsiya etadi. Muhammad Yusuf ijodini o‘rganishga qaratilgan dars asosidagi tavsiya guruhdagilar savollarni birgalikda og‘zaki muhokama qilishini, o‘qituvchi guruhlarga yordam berishini nazarda tutadi. [Husanboyeva Q. Niyozmetova R.: 2018, 151-163] Qozoqboy Yo‘ldosh Jan Piajyening kichik guruhlarda ishlash bo‘yicha qilingan tadqiqotlariga tayangan holda o‘qituvchining aralashuvisiz amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan “Farhod va Shirin” dostoni asosidagi kichik guruhlarda ishlash namunasini keltiradi. Metodist har bir kichik guruhga alohida savol yoki topshiriq berilishini, guruhdagi har bir a’zo o‘ziga xos manbalar (darslik, ilmiy jurnallar, lug‘atlar, ijtimoiy tarmoqlar) bilan shug‘ullanib, muammo yechimini izlashini, ikki o‘quvchi esa guruhdoshlarining fikrlarini qayd etib borishini tavsiya etadi. Hamkorlikda ishlashning bu usuli sinf

bo'ylab alohida **vazifalar taqsimlanishi** va **axborot jamlanishiga** asoslangan. [Qozoqboy Yo'ldosh: 2022,86-88] Albert Karter, DeSuan Dixon, Xia Li olib borgan tadqiqotida 1980-yillarda Xarvi Daniels tomonidan ishlab chiqilgan guruhdagi har bir a'zoning vazifalari aniq belgilangan "Adabiyot doiralari" (Literature Circles) metodini zamonaviy texnologiyalar yordamida amalga oshirish usullarini tavsiya etadilar. Metodda o'qituvchi kitob yoki hikoyani sinfga o'qish uchun beradi. Keyin sinf kichik guruhlariga bo'linadi va har bir guruhga o'z uchrashuvlarida ma'lum rollarni bajarish topshiriladi. Bu rollar kitobning tabiati, sinf dinamikasi va o'qituvchi xohishiga qarab o'zgarishi mumkin. Adabiyot doiralari boshqaruvchi (o'qilgan boblarning qisqacha mazmunini taqdim etadi va guruhga o'qish uchun bitta qiziqarli parchani tanlaydi), munozarachi (savol tuzadi), tadqiqotchi (qo'shimcha ma'lumotlarni topadi), bog'lovchi (matnni boshqa matnlar, shaxsiy tajribalar va dunyo bilan bog'laydi), tasvirchi (matnga mos rasm chizadi), lug'at inspektori (so'zning asl va ramziy ma'nosini tushuntiradi) til tadqiqotchisi (badiiy tasvir vositalarini topadi) rollaridan iborat bo'ladi. [Albert Carter:2024,160] Rollarning taqsimlanishi o'quvchilarning mavzuga chuqurroq kirishiga imkon beradi, chunki ular o'zlariga yuklatilgan mas'uliyat tufayli o'rganish jarayonini yaxshilashga harakat qiladilar. Ammo Sara Kraiter tadqiqotida an'anaviy adabiyot doiralari va ulardagi rollarning doimiy qo'llanilishi talabalarning tanqidiy fikrlashiga va chuqur tahliliga to'sqinlik qilishi mumkinligini aniqlaydi va hamkorlikda ishlash uchun yangi usullarni taklif etadi. "Markaziy aylanma muhokama" usuli (Pinwheel Discussion) – bu o'quvchilarni faol, rollarga asoslangan munozaraga jalb qiluvchi interaktiv metod bo'lib, asosan kuzatuvli muhokama usuli (fishbowl) formatida o'tkaziladi. Har bir ishtirokchi matndagi muayyan obraz yoki g'oyani ifodalovchi rolni oladi va o'z nuqtayi nazaridan bahs yuritadi. Munozarani boshqaruvchi ishtirokchi suhbatni yo'naltiradi va chuqurlashtiradi. Bu metod orqali o'quvchilar matnni emotsional va tafakkuriy jihatdan chuqurroq anglaydi, tanqidiy fikrlash va qarama-qarshi nuqtai nazarlarni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tadqiqotga ko'ra, bu usul 96,7% faollik va tahliliy fikrlashning sezilarli oshishini ta'minlaydi. [Kraiter S:2017, 71-119]

Tadqiqot metodologiyasi. Hamkorlikda faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirishda "Aylanma tahlil" va "Izohlash" usullaridan foydalanish mumkin. Ushbu usullar adabiy matnni chuqur tahlillashga o'rgatadi. "Aylanma tahlil"– ish jarayonida guruhning barcha a'zolarini faollashtiruvchi, umumiy g'oyalarni maqsadga muvofiq shakllantirishga imkoniyat beruvchi usul. "Aylanma tahlil" usulining birinchi bosqichida to'rt kishidan iborat guruh katta varaq atrofida o'tiradi. Har bir a'zo mavzu, muammo yoki savol yuzasidan individual fikr yuritadi va o'z fikrlarini varaqning o'ziga tegishli qismiga yozadi. Ikkinchi bosqichda to'rt nafar ishtirokchi varaqni

aylantirib, guruhdoshlarining fikrlarini yozma muhokama qiladi, bunda bir a'zoning mulohazalariga qolgan uch a'zo tomonidan ketma-ketlikda yozma tuzatishlar kiritiladi, so'ng har bir ishtirokchi o'z fikrlariga guruhdoshlari tomonidan yozilgan mulohazalarni o'qiydi, o'zining yutuq va kamchiliklarini aniqlab oladi. Uchinchi bosqichda guruh og'zaki tarzda fikr almashadi, umumiy qarorga kelib, ularni varaqning o'rtasiga yozadi, boshqa guruhlariga e'lon qiladi va boshqa guruhlarining fikrlari yuzasidan berilgan savollariga javob beradi. Sinf doirasida har bir guruh o'zaro raqobatchi bo'lib, eng to'g'ri javoblarga va javoblari uchun izohlarga ega bo'lgan guruh g'alaba qozonadi, shu sababli guruh a'zolaridan o'z fikrini ma'qullash emas, to'g'ri fikrni ma'qullash talab etiladi. Jarayonda o'quvchi fikr bildiradi, uch fikrni tahlil qiladi, o'z fikrlari yuzasidan boshqalarning nuqtayi nazarini o'rganadi, yutuq va kamchiliklarini tushuna oladi, hamkorlikda xulosa chiqaradi va guruh manfaatlarini sinf oldida himoya qiladi. Ushbu usul bir paytda to'rt nutqiy ko'nikmani rivojlantiradi. "Aylanma tahlil" usulidan murakkab, ramziy asarlarni, personaj psixologiyasini, mumtoz matnlarni tahlillashda, umuman, badiiy asar poetikasini tadqiq qilishda foydalanish mumkin. Har bir qarorni himoya qilish uchun matnli dalillarga tayanish imkoni o'quvchiga o'z fikrini mantiqan asoslab, erkin ifoda etishni o'rgatadi.

"Izohlash" usulining birinchi bosqichida guruhning har bir a'zosi individual tarzda o'rganilayotgan badiiy matndan o'nta muhim qismni tanlaydi va tanlangan kalit so'z, jumla yoki jummalarni varaqning bir tomoniga, ajratilgan matnlarning izohlarini ikkinchi tomoniga yozadi. So'ng a'zolar varaqlarini almashadilar, guruhdoshlari matnning qaysi qismlarini muhim hisoblagani va ularning izohlari bilan tanishadilar. Ikkinchi bosqichda a'zolar quyidagi savollar bilan bir-birlariga murojaat qilish orqali to'plangan parchalardan eng muhim o'ntasini ajratib olishadi: Nima uchun bu parchani muhim deb hisobladingiz? Sizningcha, qaysi izohingiz asar mazmunini tushunishga xizmat qiladi? Asarning asosiy g'oyasini ketma-ketlikda ochib berish uchun eng muhim parcha va izohlar qaysilar? Uchinchi bosqichda tahrirdan o'tgan o'nta parcha uchun birgalikda izoh yozishadi. To'rtinchi bosqichda to'plangan ma'lumotlar asosida guruhning to'rt a'zosi to'rt topshiriq javobini alohida varaqqa yozadi: kalit so'zlardan foydalanib asarning mazmuniy xaritasini chizish, sabab va oqibatlar zanjirini aniqlash, obrazga yuklatilgan vazifani ifodalash, asosiy g'oyalarni yozish. Javoblar almashlab o'qilgach, har bir a'zo asar haqida qanday fikrga kelganligi ma'lum bo'ladi va guruh birgalikda bir betdan ortiq bo'lmagan tahlilni yozadi. Oltinchi bosqichda har bir guruh o'z tahlilini e'lon qiladi va guruhlararo muhokama o'tkaziladi. Guruh o'z fikrini asoslash uchun to'plangan dalillardan foydalanadi. "Izohlash" usuli matnni tahlil qilish jarayonini o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, kommunikativ ko'nikmalar va hamkorlikda ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltiradi. Bu metodika orqali

o'quvchilar matndan muhim qismlarni tanlab, ularga individual izoh berish, keyin esa o'z tanlovlarini asoslash orqali argumentativ mantiqini mustahkamlaydilar. Jamoaviy izohlar yozish konstruktiv munozara va umumiy qaror qabul qilishni ta'minlasa, tahliliy topshiriqlar analitik va ijodiy tafakkurni rag'batlantiradi. Yakuniy muhokamalar esa dalillar bilan ishlash va fikrni asoslash malakasini shakllantiradi.

Tahlil va natijalar. Adabiyot ta'limida "Aylanma tahlil" usuliga o'xshash "Yozma munozara" (Silent Discussion) va "Navbat asosida hamkorlikda yozish" (Collaborative Writing with Rotation) metodlari mavjud [Moeller, V. J., & Moeller, M. V.:2007], biroq bu metodlar hamkorlikda faoliyat talablariga to'liq javob bermaydi. "Yozma munozara" metodida o'quvchilar matn bo'yicha savol-javob yoki fikrlarini varaqqa yozadi varaq guruh a'zolari orasida aylantiriladi. Metod fikrni faqat yozma shaklda baham ko'rishga qaratilgan va bunda hamkorlikda faoliyat tashkil etilmaydi. "Navbat asosida hamkorlikda yozish" metodida har bir a'zo varaqning o'z qismiga fikr yozadi, keyin navbat bilan varaq aylantiriladi, boshqalar fikrga tahrir yozadi. Tahrirning og'zaki muhokamasi, tahrirlangan fikrlarni jamlash, yakuniy tahlil xulosasini tayyorlash amalga oshirilmaydi. "Izohlash" usuli matndan kalit so'zlar, ramzlar yoki muhim parchalarni belgilab, ularga izohlar yozish orqali asarni tahlillashga yordam beruvchi "Annotatsiya" metodiga [Fisher, D., & Frey, N.: 2012], matnning asosiy g'oyalarini vizual sxemalar orqali ifodalash kerak bo'lgan "Konseptual xaritalash" [Novak, J. D.:2010] metodiga yaqin, ammo bu metodlar, asosan, individual ishlashga mo'ljallangan, tizimli tartibda hamkorlikda faoliyatni tashkil etishga yo'naltirilmagan. Talabalar guruhda "savol beruvchi", "izohlovchi", "bashorat qiluvchi" kabi rollar taqsimlanadigan "O'zaro o'rgatish" [Palincsar, A. S.:1984] metodi esa har bir a'zoning izohlashda qatnashishini ta'minlamaydi. Biz taklif etgan ikki usul yuqoridagi metodlarni integratsiyalagan holda amalga oshirishi qat'iy talab etiladigan tartib asosida guruhlarda kooperativ ishni tashkil etishga qaratilgan. Ikki usul ham o'quvchining o'z nuqtayi nazarini ifodalay olishiga, fikrlaridagi kamchilik yoki nuqsonlarni va masalaning eng to'g'ri yechimini sinfdoshlari bilan birgalikda aniqlay olishiga qaratilgan. O'quvchi jarayonda o'z xatolarini qabul qilishni, shuningdek, boshqalarning kamchiliklarini tuzatishda ko'maklashishni o'rganadi. Badiiy matnni o'rab turgan boshqa matnlarni asar bilan integratsiya qilishdan avval matnning o'zi bilan chuqur tanishish muhim. Ikki usuldan kontekstual tahlildan avval asarning badiiy jihatlarini tushunish, muallifning estetik niyatini anglash, o'ziga xos talqinni yaratish, talabaning mustaqil tahlil qobiliyatini oshirish maqsadida foydalanish mumkin. Usullarni samarali qo'llash uchun bir asar tahlilini ikki darsda amalga oshirish to'g'ri. Birinchi darsda o'quvchining nuqtayi nazari, shaxsiy tajriba va bilimlari ishga solinadi, ikkinchi darsdan avval guruhlariga uy ishi sifatida lug'at, kontekst bilan tanishish

topshirig'i beriladi. Bu jarayon orqali o'quvchilar va guruhlar o'zlarining boshlang'ich fikrlari va shaxsiy talqinlari kontekstual tahlil va kengaytirilgan sharhlar bilan qanchalik uyg'unlashganini baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa ularning tahlil qobiliyatlari o'sishiga yordam beradi.

Tajriba uchinchi bosqich talabalari bilan (Ona tili va adabiyot ta'limi yo'nalishi) o'tkazildi. "Aylanma tahlil" usuli guruhda faol muhokamani rag'batlantirdi. Og'zaki fikr almashuv, savol-javoblar va qarorni himoya qilish talabalarni **faol eshitish, fikrni asoslash**ga majbur qildi. Raqobat omili (eng to'g'ri javoblarni himoya qilish zarurati) talabalarni hushyor tutdi. Talabalarda hamkorlikda qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlandi; matnning badiiy jihatlarini aniqlash yaxshilandi; talabalar argumentativ mantiqni mustahkamladi. Ikkinchi dars matnni chuqur o'rgangandan so'ng kontekstual tahlilni amalga oshirish tahlil sifatini keskin yaxshilashini ko'rsatdi. Avvalgi tarkib bilan harakat qilayotgan guruhlarda hamkorlikda faoliyatni amalga oshirish ko'nikmalari shakllangani kuzatildi. Biroq izohlarni tahrirlash ko'p vaqt talab qildi, 25% talaba guruhdoshlarining izohlarini noto'liq tushundi, izohlarni aylantirib o'qish va tuzatish jarayoni dars vaqti yetarli emasligi sababli shoshqaloqlikni yuzaga keltirdi. Ba'zi talabalar guruhdoshlarining yozma izohlarini noto'liq tushundi, bu esa xato xulosalarga olib keldi, javoblar, izohlar, tahrirlar bir-biriga o'xshash bo'lib, individual yondashuv yetishmasligi aniqlandi. "Izohlash" usulini amalga oshirish jarayonida talabalar matnning ramziy jihatlarini aniq talqin qildi va ijodiy izohlarni yaratishda faollashdi. Asarning muhim parchalarini aniqlash va ularning o'zaro bog'liqligini tushunish ko'nikmasi shakllandi. Guruhlarda izoh almashish jarayoni orqali 70% talaba boshqalarning fikrini hurmat qilgan holda o'z fikrini asoslash va muhokamada ishtirok etish ko'nikmalari hosil bo'lgani kuzatildi. Biroq izohlarda originallik yetishmadi, to'rtinchi bosqich talabalarini bajarish va tahlilni umumlashtrish talabalarga qiyinlik qildi. Ikki usulni amalga oshirishda ham dars rejasini tuzish, passiv talabalar faolroq ishtirokchilarga tayanib qolmasligiga e'tibor qaratish, og'zaki muhokamalarda o'zaro hurmatni saqlashni so'rash, har bir talabaning faolligini tekshirib turish lozim. Usullarni qo'llash uchun dastlab kichik asarlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Xulosa. "Aylanma tahlil" va "Izohlash" usullari badiiy matnni chuqur tahlil qilish, to'rtinchi bosqich ko'nikmasini rivojlantirish, guruhda faoliyat yuritish ko'nikmalarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Usullarning matn asosida fikr bildirish, guruhda muhokama qilish, dalil keltirish, umumiy qarorga kelish talablari ishtirokchilarni o'z-o'zini baholash, mas'uliyatni his qilish va individual fikrni asoslab ifodalashga o'rgatadi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Helena Silvaa, José Lopesb, Caroline Dominguezc, Eva Moraisd, Think-Pair-Share and Roundtable: Two Cooperative Learning Structures to Enhance Critical Thinking Skills of 4th Graders//International Electronic Journal of Elementary Education September 2022, Volume 15, Issue 1, 11-21 p.
2. David W. Johnson and Roger T. Johnson Learning Together And Alone.// To Appear In: Better: Evidence-based Education. January, 2015 – 1-7 b.
3. Husanboyeva Q., Niyozmetova R.. Adabiyot o'qitish metodikasi/ o'quv qo'llanma. – Toshkent: Barkamol fayzmedia, 2018-yil. – 352 b.
4. Qozoqboy Yo'ldosh, Mulayyo Yo'ldosh. O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi. Toshkent: G'afur G'ulom, 2022. – 408 b.
5. Daniels, H. Literature Circles: Voice and Choice in the Classroom. Stenhouse Publishers. 1994 – 200 b.
6. Albert Carter, DeSuan Dixon, Xia Li. Literary Discussions in the Modern Classroom: Online and In-person Implementation Strategies// International Journal of Technology in Education and Science. 2024, Vol. 8, No. 1, 152-163. <https://doi.org/10.46328/ijtes.532> 152
7. Kraiter, S. C. Literature Circle Modules in the High School Classroom and Their Effect on Student Engagement (Master of Science in Education Research Project, Southwest Minnesota State University). Marshall, Minnesota, 2017 – p.125
8. **Moeller, V. J., & Moeller, M. V.** Literature Circles That Engage Middle and High School Students. New York: Routledge, 2007 – p. 206
9. Fisher, D., & Frey, N. Close Reading in Elementary Schools. The Reading Teacher, 66(3), 2012 – p. 179–188.
10. Palincsar, A. S., & Brown, A. L. Reciprocal Teaching of Comprehension-Fostering and Comprehension-Monitoring Activities. Cognition and Instruction, 1(2),1984 – p. 117–175.
11. Novak, J. D. Learning, Creating, and Using Knowledge: Concept Maps as Facilitative Tools. Routledge, 2010.